

Geliş Tarihi : 10.04.2020
Kabul Tarihi: 23.06.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/Özel Sayı (2020), ss. 107-131.

2023 HEDEFLERİ KAPSAMINDA 15 TEMMUZ DARBESİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Yaprak GÜLCAN* Sedef AKGÜNGÖR Yeşim KUŞTEPELİ*****

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi yol haritasını ortaya koyan 11. Kalkınma Planının vizyonu 'daha fazla değer üreten, daha adil paylaşan daha güçlü ve müreffeh bir Türkiye' olarak belirlenmiştir. 2023 yılı için ekonomik göstergeler kadar sosyal göstergelerin de ileriye taşınacağını hedefleyen 11. Kalkınma Planı, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve sosyal refahın artırılması açısından önem taşımaktadır. Demokrasi, bireyleri ülke yönetiminde etkin kılan, bireysel hak ve özgürlükleri önceleyen bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır. 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan başarısız darbe girişimi sadece Türkiye'de demokrasiye yapılan bir saldırı olmayıp ekonomik ve sosyal etkileri de olmuştur. Bu çalışmada darbeler ve istikrarsızlık konusu dünya literatürü kapsamında araştırıldıktan sonra Türkiye'nin 2023 Hedefleri Kapsamında 2005-2018 döneminin seçilmiş ekonomik ve sosyal göstergeler bazında genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. 2005-2015 ve 2016-2018 yıllarını iki kısımda inceleyen çalışma yeterli zaman aralığı olmadığından betimleyici niteliktedir. Sonuç olarak başarısız darbe girişimi Türkiye ekonomisini etkilemiş, Türkiye'nin 2023 hedeflerinden uzak kalmasında kısmen de olsa rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: 11. Kalkınma Planı, Darbe Girişimi, Demokrasi, Ekonomik Göstergeler.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
(yaprak.gulcan@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-7779-8071).

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
(sedef.akgunvor@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-5178-8948).

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
(yesim.kustepeli@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-9600-2892).

THE EFFECTS OF JULY 15 COUP ATTEMPT ON ON TURKISH ECONOMY UNDER 2023 GOALS: A GENERAL ANALYSIS

Abstract

The vision of the 11th Development Plan, which sets forth the Republic of Turkey's economic roadmap, has been identified as 'a stronger and more prosperous Turkey who produces more value and shares more equally'. Targeting improvements in social as well as economic indicators for the year 2023, the 11th Development Plan is important for maintaining sustainable development and increasing social welfare. Democracy is defined as a form of government which renders individuals active in governance and prioritizes individual rights and freedoms. The failed coup attempt on 15 July 2016 did not only constitute an attack on Turkey's democracy but has also had economic and social consequences. In this study, the subject of military coups and instability is first investigated in a global scope and then evaluated within the context of selected indicators for the period 2005-2018, with an emphasis on Turkey's 2023 Targets. The study, which assesses the periods of 2005-2015 and 2016-2018 separately, is of descriptive nature due to an insufficient number of observation years. In conclusion, the failed coup attempt has had a significant impact on the Turkish economy and played a role, albeit partially, in Turkey's falling short of her 2023 Targets.

Keywords: 11th Development Plan, Coup Attempt, Democracy, Economic Indicators.

Giriş

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe başkanlığının kaleme aldığı 11. Kalkınma Planında "Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, ekonomik ve sosyal refahın artırılması hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim ilkelerinin devlet tarafından güçlü bir şekilde sahiplenilmesi ve etkili bir biçimde uygulanmasıyla mümkündür." ifadesi yer almaktadır. Bu ifadede beyan edilen anlayışın temelini oluşturduğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi yol haritasını ortaya koyan 11. Kalkınma Planında 2023 yılı ekonomisine dair öngörüler bulunmaktadır. Bu öngörülere göre Türkiye Cumhuriyeti, kişi başına düşen milli gelir, enflasyon, işsizlik, ödemeler dengesi, ekonomik büyüme gibi göstergelerde bugünden olduğundan daha ileri bir noktada olacaktır.

Yukarıdaki ifadede belirtildiği gibi 2023 hedeflerine ulaşabilmek adına demokrasi kurumunun sağlıklı çalışabilmesi gerekmektedir; ancak 15 Temmuz 2016 tarihinde ülke demokrasisini ve siyasi istikrarını etkileyen başarısız bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Bu çalışmada darbe girişiminin ekonomik ve sosyal göstergelere olan etkileri 2005-2018 yılları kapsamında incelenmiş ve 2023 ekonomik hedeflerine olan etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Türkiye'nin 2023 Hedefleri

1963 yılından bu yana yayınlanan Kalkınma Planlarının 11.'si olan, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca hazırlanan Kalkınma Planı ülke yönetiminin temel ilkelerini, ekonomik ve sosyal hedeflerini ve bu yolda izlenmesi gereken politikaları ortaya koymaktadır. Vizyonu "*Daha fazla değer üreten, daha adil paylaşan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye*" olarak belirlenen, katılımcı sayısı yirmi bini bulan "*vatandaş anketi*" aracılığıyla halkın önceliklerine dair fikirleri ve önerileri de dikkate alan 11. Kalkınma Planı, tüm bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, kamu meslek teşekkülleri ile sivil toplum örgütlerinin katılımıyla hazırlanmıştır.

Vizyonu yukarıdaki ifadeyle özetlenen 11. Kalkınma Planı özelinde, 2023 yılı için Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın 1,080 Milyar \$ (Cari Fiyatlarla 7,453 Milyar TL) olacağı öngörülürken, kişi başına düşecek olan milli gelir de 12.144 \$ (86.162 TL) olarak hesaplanmaktadır. GSYH verilerine göre, Türkiye ekonomisinin 2019-2023 yılları arasında yılda ortalama yüzde 4,3 oranında büyümesi öngörülmüştür. Sanayinin GSYH içindeki payının yüzde 24,2 olması ve sanayinin yıllık ortalama büyümesinin yüzde 5,7 olması hedeflenmektedir. Yurtiçi tasarruf oranının GSYH içindeki payı yüzde 30,3'e ulaşması beklenmektedir.

Uluslararası rekabet potansiyeli olan sektörlerin öncelikli hale getirilmesiyle sürdürülebilir ihracat artışını sağlayıp, ithalata olan bağımlılığı azaltmak üzere 2023 ihracat hedefi 226,6 milyar \$, ithalat hedefi ise 293,5 milyar \$ olarak belirlenmiştir. Bu değerler temel alınarak ihracatın ithalatı karşılama oranının ise yüzde 77,2 olması beklenmektedir. Para politikası araçlarını güçlü bir şekilde kullanarak enflasyonun kademeli olarak yüzde 5'e düşürülmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ihtiyatlı para politikası önlemlerinin, maliye ve gelir politikalarıyla destekleneceği kalkınma planında açıkça ifade edilmektedir.

2023 yılı için ekonomik göstergeler kadar sosyal göstergelerin de ileriye taşınacağını hedefleyen 11. Kalkınma Planı, toplumun tüm kesimlerine kaliteli iş fırsatlarının artırılmasının yanında, kadın ve gençlerin istihdamının da artırılması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda 2018 değeri yüzde 53,2 olan iş gücüne katılım oranının toplamda (kadın ve erkek) yüzde 56,4'e yükselmesi ve 2018 değeri yüzde 34,4 olan kadınların iş gücüne katılım oranının da yüzde 38,5'e yükselmesi hedeflenmektedir. Son yıllardaki en ciddi sosyal ve ekonomik sorunlardan biri olarak karşımıza çıkan işsizlik oranının tek haneli rakamlara inerek yüzde 9,9 olması beklenmektedir.

Sosyal ve ekonomik göstergelerin 2023 yılındaki durumlarına ilişkin yukarıda ifade edilen göstergelere ek olarak daha birçok öngörü içeren 11. Kalkınma Planı, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve sosyal refahın artırılması için önem taşımaktadır.

2. Demokrasi ve Ekonomik Gelişme

Demokrasi, bireyleri ülke yönetiminde etkin kılan, bireysel hak ve özgürlükleri önceleyen bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bireysel hak ve özgürlükleri öncelediği için bireylerin hayat standardına katkıda bulunması beklenen demokrasinin, toplumsal çıkarlara da hizmet edeceği düşünülür. Demokrasinin bireylere ve toplumlara yapmış olduğu etkilerin, ülkelerin ekonomik performansına yansıtacağı fikri araştırmacıları demokrasi ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi incelemeye itmiştir. Demokrasi ve ekonomi arasında olumlu veya olumsuz bir ilişkinin varlığı tartışmalı bir konudur (Alesina ve diğerleri, 1996: 193). Ancak eğer demokrasi, bireyleri baskı ve sınırlamalara maruz kalmaktan kurtarma, bireylerin geleceğe dair endişelerini azaltma konusunda başarılı olursa, demokrasinin ekonomiye olan etkisinin olumlu olacağını iddia etmek mümkündür (Beşkaya ve Manan, 2009: 48). Bu bağlamda ülke ekonomilerinin makroekonomik göstergeleri, demokrasiye zarar veren ve siyasi istikrarsızlığa sebep olabilecek, darbe ve terör girişimlerinden etkilenmektedir. Kasım 2019'da İngilizce olarak yayımlanan 'Dar Koridor' isimli kitabında Acemoğlu ve Robinson bireylerin tercihlerine göre bir yaşam sürmeleri adına güçlü devletin önemini vurgulamaktadırlar. Ancak devletin güçlü olmasının demokrasiyi etkin kılmak için gerekli olan tek koşul olmadığını vurgulayarak, toplumun da devleti denetlemek ve sınırlandırmak için güçlü ve hareketli olması gerektiğini ifade etmektedirler (Acemoğlu ve Robinson, 2019).

Türkiye Cumhuriyet tarihi incelendiğinde, 1946 yılına kadar tek partili sistemin hüküm sürdüğü, 1950'li yıllarda ise tek partili sistemden çok partili parlamenter sisteme geçişin başladığı görülmektedir. Çok partili sisteme geçişle birlikte demokratikleşme sürecinin başlaması öngörülmüş; fakat bu süreç Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) sivil yönetimlere müdahalesi sonucunda 1960 ve 1980 yılları arasında üç kez sekteye uğramıştır. Cumhuriyet döneminin ilk siyasi darbesi Demokrat Parti hükümetine karşı, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiş ve darbeler dönemi olarak adlandırılan dönemin başlangıcı olmuştur. 1960 askeri darbesi sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetimini tekrar sivil iktidara devretmiştir. Ancak 12 Mart 1971 muhtırasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme süreci tekrar kesintiye maruz bırakılmıştır. Muhtıra sonrasında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel istifa etmiş ve Türkiye temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı ara bir döneme girmiştir. Yaklaşık 10 yıl kadar daha sivil iktidarlara devredilen ülke yönetimi, 12 Eylül 1980 günü üçüncü kez askeri darbe ile karşılaşmıştır. Darbeler dönemini sonlandıran askeri müdahale olarak adlandırılan 12 Eylül askeri darbesinin ardından tüm siyasi partiler lağvedilmiş, parti liderleri askeri üslerde gözetim altında tutulup ardından yargılanmışlardır. 1960-1980 döneminde gerçekleşen toplumsal ve siyasal birçok sonucu beraberinde getiren bu üç askeri müdahalenin, iktisadi birtakım sonuçlarının olması kaçınılmazdı. Makroekonomik göstergelere etkileri farklılık

arz eden, demokratikleşmeye ve geniş halk kitlelerine olumsuz etki eden bu üç askeri darbenin iktisadi olarak herhangi bir kazanıma yol açmadığı görüşü hâkimdir (Küçükaslan, 2007: 129).

Darbeler döneminin (1960-1980) ardından Türkiye siyasi tarihi, ülke yönetimine farklı müdahalelerle tanışmıştır. "Postmodern darbe" olarak adlandırılan, 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen TSK'nın dönemin hükümetine muhtıra niteliğindeki açıklamaları, ülke siyasetini ve demokrasisini etkilemiştir. 27 Nisan 2007 tarihinde dönemin Genelkurmay Başkanının sahiplendiği bir bildiriyle ordunun ülke yönetimine bir müdahalesi daha gerçekleşmiştir. E-muhtıra olarak adlandırılan bu bildiriyle ordunun müdahalesine maruz kalan dönemin hükümeti, son olarak 15 Temmuz 2016 günü başarısız bir darbe girişimine daha maruz kalmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri içinde Fethullahçı terör örgütü ile bağlantılı bir grubun kalkıştığı darbe girişimi birçok sivilin hayatına mal olmuş ve hafızalardan uzun yıllar silinmeyecek izler bırakmıştır. Demokrasiye ve siyasi istikrara etki eden bu başarısız darbe girişiminin Türkiye ekonomisi üzerinde dolaylı etkileri olmuştur. 15 Temmuz darbe girişiminin sektörel büyümeye olan etkilerinin incelendiği bir çalışmada 2006-2016 dönemi ele alınmış ve darbe girişiminin tarım ve hizmet sektörü büyüme oranlarına olumsuz etki ettiği yapısal kırılma testleri sonucu gözlemlenmiştir (Polat ve Polat, 2017). 15 Temmuz darbe girişiminin ekonomik ve mali göstergeler üzerindeki etkilerinin, 1960-1980 yılları arasındaki darbelerin etkilerine kıyasla daha hafif olduğunu iddia etmek mümkündür (Kılıçaslan, 2017). Bu bağlamda, sevindirici olarak 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye ekonomisine olan etkileri sınırlı kalmıştır denebilir (Karagöl, 2016).

Bu çalışma, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin yol açtığı ekonomik ve sosyal sonuçları, 2023 hedefleri çerçevesinde ele almaktadır. Çalışmanın kalan kısmı üç bölümden oluşmaktadır. Dördüncü bölümde ekonomik ve sosyal istikrarsızlığa neden olan darbeler seçilmiş göstergeler ile dünya literatüründe araştırılmış beşinci bölümde ise Türkiye'nin 2023 Hedefleri Kapsamında 2005-2018 Döneminin Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Açısından Genel Bir Değerlendirmesi yapılmıştır. Son bölüm olan altıncı bölümde 15 Temmuz darbe girişiminin, Türkiye Ekonomisine olan ekonomik etkileri değerlendirilip sonuca bağlanmıştır.

3. İstikrarsızlık ve Darbeler: Dünya Literatürü

Bu bölümde, ilk olarak siyasi istikrarsızlıkların en önemli sebeplerinden biri olan darbelere dair ekonomi alanında oluşmuş olan literatür özetlenecek, ekonomik değişkenler bu literatür kapsamında ele alınarak, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin Türkiye ekonomisine etkileri incelenecektir.

3.a. Darbeler, Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomi

Darbeler, ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıkların en önemli etkenlerinden biri olarak görülmektedir. Başarılı ya da başarısız olmalarından bağımsız olarak, darbeler, sebebiyet verdikleri siyasi istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı sebebiyle, ülkelerdeki ekonomik yapı ve süreçler üzerinde olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Darbeler ve siyasi istikrarsızlıkların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerine dair literatür, aşağıdaki ekonomik değişkenlerin siyasi istikrarsızlık ortamındaki kırılma noktalarına sıklıkla değinmiştir:

- Ekonomik Büyüme
- Yatırımlar
- Kamu tasarrufları
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları
- Döviz kurları
- Enflasyon
- Turizm gelirleri
- Dış borç
- Dış ticaret
- Finans sektörü

Bu bakımdan, darbeler ve siyasi istikrarsızlıkların olumsuz ekonomik sonuçlarını daha iyi anlamak için öncelikle bu ekonomik büyüklüklere dair ilgili literatür incelenecektir.

3.a.1. Ekonomik Büyüme

Siyasi istikrarsızlık, bir ekonominin uzun vadedeki kalkınmasının en temel gereksinimlerinden biri olan yüksek büyüme hızlarına ulaşmasına engel olmaktadır. Kuznets'e (1966) göre, bir toplumun üyelerinin geleceklerini planlayabilmeleri ve ekonomik aktiviteye katkı vermeleri karşılığında ödüllendireceklerine dair güven duyabilmeleri için en azından asgari düzeyde bir politik istikrara gereksinim vardır. Siyasi istikrarsızlıklar ise kaynakların dağılımını belirleyen ekonomik denge ve kuralları bozmakta, ekonomi yönetimini daha maliyetli hale getirmektedir. Gerçekten de siyasi istikrarsızlık ve belirsizliklerin birçok kanal üzerinden ekonomik büyümeyi yavaşlattığına dair kapsamlı bir literatür oluşmuştur (Londregan ve Poole, 1990; Barro, 1991, 1996; Fosu, 1992; Alesina vd., 1996; Easterly ve Levine 1997). Örneğin Fosu (1992) başarısız darbe girişimlerinin ve darbe 'kurmacalarının' sıklığı üzerinden

hesapladığı bir politik istikrarsız endeksini kullanarak, Sahra Altı Afrika'da 1960 ve 1986 yılları arasında politik istikrarsızlığın gayri safi yurtiçi hasılanın büyüme hızını yüzde 33 düzeyinde düşürdüğünü tespit etmiştir. McGowan ve Johnson (1984) da benzer bir etkiyi başarılı olmuş darbeler bağlamında bulmuştur.

3.a.2. Yatırımlar

Feng (2001) siyasi belirsizliği siyasal güven endekslerindeki değişkenliğin bir fonksiyonu olarak, politik istikrarsızlığı ise darbeler, devrimler, isyanlar ve grevlerin sıklığı ile ölçtüğü çalışmasında, Türkiye'nin de dâhil olduğu 42 gelişmekte olan ülkeye ait özel yatırımların bu değişkenlerden nasıl etkilendiğini incelemiştir. Bulduğu sonuçlara göre hem siyasi istikrarsızlık hem de siyasi belirsizlik ülke içi özel yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Siyasi güvenin ve istikrarın olduğu ülkelerde yatırımlar artarken, bunun tersi durumlar ise ekonomiler için kötü sonuçlar doğurmaktadır. Benzer şekilde Alesina ve Perotti (1995) 1960-1985 yılları için 72 ülkelik bir örnekleme inceledikleri çalışmalarında sosyo-politik istikrarsızlıkların siyasi/ekonomik çevrede belirsizlik yaratarak yatırımları azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Yazarlar sosyo-politik istikrarsızlıkları şiddet içeren siyasi huzursuzlukların sıklığı ile ölçümlemişlerdir.

3.a.3. Kamu Tasarrufları

Makroekonomideki yatırım tasarruf eşitliğinin bir sonucu olarak, siyasi istikrarsızlıkların yatırımlar üzerindeki olumsuz etkileri, tasarruflar üzerinde de benzer bir etkilerinin olduğuna işaret etmektedir. Edwards (1996) Latin Amerika ülkeleri özelinde tasarruf oranlarının belirleyicilerini araştırmıştır. 1970-1992 dönemi için 36 ülkeyi incelediği çalışmasında politik istikrarsızlığın daha yüksek olduğu ülkelerde kamu tasarruflarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar bu sonucu, siyasi partilerin siyasal istikrarsızlık durumunda kendi geleceklerini öngörmekte zorlanacakları ve bu yüzden geleceğe yönelik yüksek tasarruf gerektirecek projelerden kaçınacakları görüşü ile açıklamıştır.

3.a.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi, yabancı ülkelerdeki yatırımcıların yatırım kararlarını direkt olarak etkileyen güven duygusuyla yakından ilgilidir. Bu bakış açısı, darbe ve/veya darbe girişimlerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını nasıl etkileyeceğine dair pek bir soru işaretine yer bırakmamaktadır. Bu düşüncüyü doğrular nitelikte, Levis (1979), Küba devrimi örneğini vermektedir. Küba devrimi, 5000'den fazla can kaybının yaşandığı kanlı bir olaydır. Küba devriminden hemen önce, 1959 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nden Latin Amerika'ya net yabancı yatırımlar 338 milyon dolar

iken, devrim ertesinden 1960 yılında bu rakam 95 milyon dolara düşmüş, 1962’de ise negatif değerlere ulaşmıştır. Levis, politik istikrarsızlık ile yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi ampirik olarak açıklamayı hedeflemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, politik istikrarsızlık arttıkça yabancı yatırımların da azaldığı görülmektedir. Yazar bu sonucun sadece gelişmekte olan ülkeler için geçerli olduğunu belirtmiştir. Çünkü yatırımcıların gelişmekte olan ülkelerdeki politik istikrarsızlar dolayısıyla yaşadıkları güven kaybı, gelişmiş ülkeler örneğinde gerçekleşmemektedir. Çalışmada aynı zamanda, yabancı yatırımlar konusunda ekonomik değişkenlerin politik değişkenlerden daha etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, politik istikrarsızlık ve belirsizliklerin diğer birçok ekonomik değişken üzerindeki olumsuz etkileri de yabancı sermaye yatırımlarını azaltıcı etkilerine dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Levis (1979)’a paralel olarak, Aisedu (2006) da Sahra Altı Afrika ülkelerine gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerini incelediği çalışmasında yatırım regülasyonları, finansal kısıtlar, zayıf altyapı, makroekonomik istikrarsızlıklar ve siyasi istikrarsızlıkların olumsuz etkilerini doğrulamıştır. Aisedu, siyasi istikrarsızlık kavramını darbeler, suikastler ve devrimler ile ölçmüştür. Bu bağlamda, darbelerin yabancı yatırımlar üzerindeki olumsuz etkilerini raporlaması açısından çalışma bir yer tutmaktadır.

3.a.5. Döviz Kurları

Saeed ve diğerleri (2012), 1982 Ocak ayından 2010 Nisan ayına kadar dair aylık veri kullanarak Pakistan’daki dolar kurunun hareketliliğinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Para arzı, döviz rezervleri ve Pakistan’ın Amerika Birleşik Devletleri’ne olan toplam borcunun dolar kuru üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır. Bu değişkenlerin yanı sıra yazarlar, politik istikrarsızlığın ulusal para biriminin değeri üzerinde belirgin bir negatif etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

3.a.6. Enflasyon

Aisen ve Veiga (2006), 1960-1999 yılları arasında 100 ülkeye dair enflasyon verisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, politik istikrarsızlığın yoğun olduğu dönemlerde enflasyonun da yüksek olduğu görülmektedir. Aynı yazarlar, iki sene sonraki (2008) çalışmalarında bu sefer 160 ülke için 1960 ve 1999 yılları arasında siyasi istikrarsızlık, sosyal kutuplaşma ve kurumsal kalitenin enflasyon değişkenliğine etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına, yüksek derecede siyasi istikrarsızlık ve sosyal kutuplaşma daha yüksek enflasyon değişkenliğine sebep olmaktadır. Yazarlar ayrıca siyasi istikrarsızlığın fiyat hareketleri üzerindeki bu etkisinin gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun olduğunu ortaya koymuşlardır.

3.a.7. Turizm gelirleri

Siyasal istikrarsızlık ve belirsizlikler, yarattıkları güvensizlik ortamı sebebiyle turizm sektörü üzerinde büyük olumsuz etkiler yaratır. Teye (1988), Gana'nın 1966'dan beri süregelen politik istikrarsızlıkları ve darbe süreçlerindeki turizm sektörünün performansını incelemiştir. Çalışmaya göre siyasal çatışmalar turizm sektörünün hem arz hem de talep kesimlerinde büyük yaralar açmaktadır ve özellikle sık darbelerin yaşandığı yıllarda Gana'da turizm sektörünün neredeyse ortadan kalktığını yazmıştır. Yazara göre ülkede politik istikrar ortamı sağlanmadıkça uluslararası piyasalar için bir turizm sektörü de oluşmayacaktır. Paralel sonuçlar içeren bir çalışma da Fletcher ve Morakabati (2008) tarafından Kenya ve Fiji için yapılmıştır. Yazarlara göre, Kenya ve Fiji'deki terörist saldırılar ve siyasal istikrarsızlıkların turizm sektörü üzerindeki sonuçları son derece şiddetli olmaktadır. Örneğin Fiji'deki 1987 darbesinin olduğu yıl ülkenin turizm gelirleri mevsim normallerinin yüzde 10'u kadar olmuş, 2006 darbesinde ise otellerin doluluk oranı beklenen seviyenin yüzde 15-20'si düzeyine inmiştir. Darbeler ve diğer iç siyasal problemler sonucunda oluşan siyasal istikrarsızlıkların turizm sektörü üzerindeki etkileri terörist saldırılardan daha şiddetli olmakta ve bu tür siyasal ortamların turizm sektörü bakımından kazananları, bu ülkelerin turizm sektöründeki rakiplerini teşkil eden diğer ülkeler olmaktadır.

3.a.8. Dış Borç

Özler ve Tabellini (1991), siyasal istikrarsızlıkların ülkelerin dış borçlanma ihtiyaçları üzerindeki etkisini teorik ve ampirik olarak incelemiştir. Başarılı ve başarısız darbelerin siyasi istikrarsızların bir göstergesi olarak alındığı çalışmada, yazarlar gelişmekte olan ülkelerin 1972-1981 yılları arasında Euro cinsinden dış borçlanma taleplerinin siyasal istikrarsızlıkla birlikte artış gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Çalışmanın bulguları, bazı gelişmekte olan ülkelerin 1982 borç krizinden önceki on yıllık süreçte neden çok yüksek borçlanmalar yaptığını ortaya koyar niteliktedir.

3.a.9. Dış Ticaret

İhracatın artırılması, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi için olmazsa olmaz bir gereksinimdir. Oysa gelişmekte olan ülkelerde ihracatın düşük düzeyde gerçekleşmesinin sebeplerinden bir tanesi de bu ülkelerde üretim etkinsizliklerine sebep olan siyasal istikrarsızlıklardır. Fosu (2003) otuz Sahra Altı Afrika ülkesinin 1967-1986 yılları arasındaki ihracat performansının çeşitli darbe türlerinden nasıl etkilendiğini incelemiştir. Yazar başarılı olmuş darbelerin, başarısız olmuş darbe girişimlerinin ve darbe planlarının ihracat

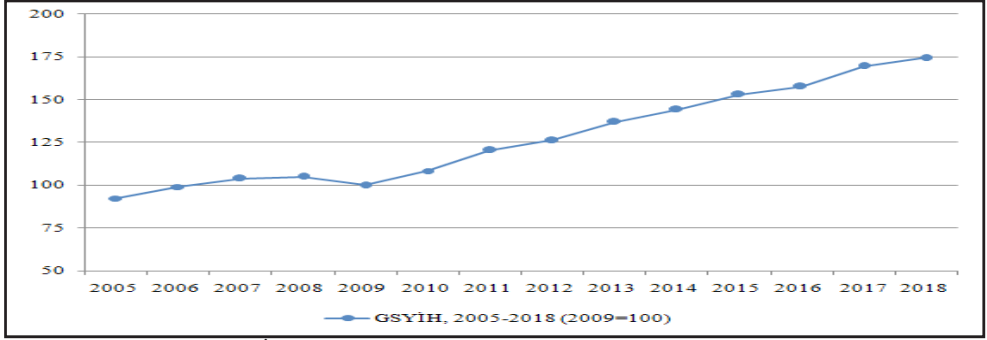
üzerindeki etkisini ölçmüştür. Çalışmanın bulgularına göre darbeler ve darbe kaynaklı siyasal istikrarsızlıkların tümü ülkelerin rekabet gücü ve dolayısıyla ihracat performansı üzerinde son derece olumsuz etkiye sahiptir. Yazar, ülkelerin üretim ve ticaret yoluyla kalkınmalarının sağlanmasının ön koşulu olarak siyasal istikrarın sağlanması gerekliliğini öne sürmektedir.

3.a.10. Finansal sektör

Gelişmiş bir finansal sektör ekonomi yazınında ekonomik büyüme ve kalkınmanın anahtarı olarak görülmektedir. Roe ve Siegel (2011) çalışmalarıyla finansal sektör gelişiminin belirleyicilerini araştıran literatüre önemli bir katkı yapmışlardır. İlgili çalışmanın öncesinde finansal sektör gelişmişliğinde siyasal istikrarın rolü göz ardı edilmişken, yazarlar bu etkinin 1960'lardan beri her on yılda, neredeyse her ülke grubu için belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır. Sonuçlara göre darbeler, siyasi suikastler, siyasi şiddet ülkelerin finansal sistemlerinin ürettiği sonuçlar üzerinde belirgin ve zamana bağlı olmayan etkiler oluşturmaktadır. Siyasal istikrarsızlıkların ekonomik büyümeyi yavaşlattığı, finansal gelişmişliğin ise ekonomik büyümeyi hızlandırdığı bulguları birlikte göz önüne alındığında, siyasal istikrarsızlığın finansal az gelişmişlik sonucunu getirerek ekonomik büyümeyi yavaşlattığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Yazarlar, ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik bir politika önerisi olarak siyasal istikrarın temel hedeflerden biri haline getirilmesini savunmaktadır.

4. Türkiye'nin 2023 Hedefleri Kapsamında 2005-2018 Döneminin Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Açısından Genel Bir Değerlendirmesi

Türkiye ekonomisi istikrarsız büyüme, yüksek enflasyon ve döviz kıtlığı gibi problemler ile boğuştuğu 1990'lı yılların sonunda iki büyük ekonomik kriz yaşamış ve başta bankacılık sektörü düzenlemeleri, özelleştirme ve merkez bankası politikaları olmak üzere birçok alanda yapısal reformlara girilerek 2000'li yıllara adım atmıştır. Bu reformlar özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren temel makroekonomik göstergelerde iyileşmeyi de beraberinde getirmiştir. Üretim ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme rakamları önceki dönemlere kıyasla artış gösterirken, enflasyon tek haneli rakamlara inmiş ve ekonomi hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Yaşanan bu değişimlerin sonucunda 2005-2018 yılları arasındaki dönemde GSYİH yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır (Grafik 1).

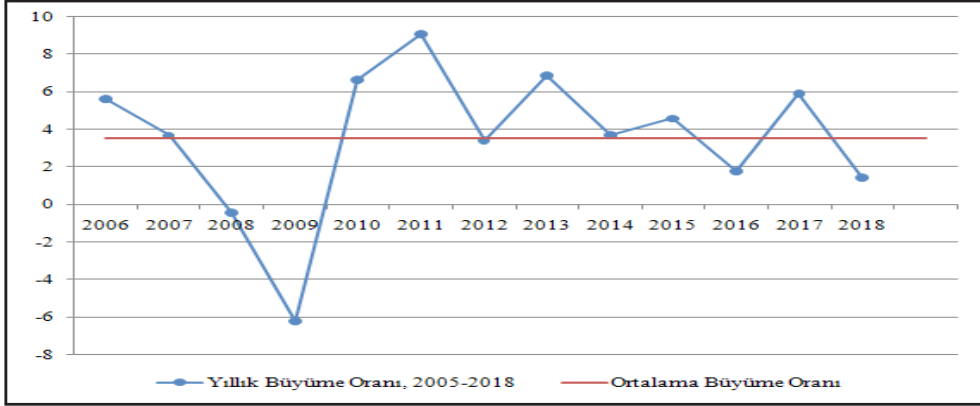

Grafik 1: Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla Endeks Değişimi Grafiği, 2005-2018 (2009=100).

Kaynak: TÜİK, Gayrisafi yurt içi hâsıla, iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları, 1998-2018.

Aynı dönemde yıllık ortalama GSYİH büyümesi %4.9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisindeki 2005-2018 yılları arasında yaşadığı bu toparlanma, biri küresel diğeri yerel iki temel olayla beraber sekteye uğramıştır. Bu olaylardan ilki, 2008-2010 yılları arasında gelişmiş ülkelerin finans piyasalarında başlayan ve ardından küresel bir ekonomik krize dönüşen “büyük durgunluk” olurken, ikincisi 2016 yılında yaşanan hain darbe girişimidir. Türkiye 2007 yılının son aylarında patlak veren küresel ekonomik krizden 2008-2009 yılları arasında ciddi bir şekilde etkilenmiş, büyüme hızı 2009 yılında negatif olarak gerçekleşmiştir. Ancak ekonomi bu krizden sonra çabuk toparlanmış ve 2010-2015 yılları arasında her yıl %5’in üzerinde bir büyüme performansı göstermiştir. Takip eden yıllarda ise başarısız darbe girişimi ve onun beraberinde getirdiği politik, mali ve sosyal problemler ülke ekonomisinde belirsizliklere yol açarak yatırımlarda ve buna bağlı olarak üretimde bir yavaşlamaya neden olmuştur. Büyüme rakamları 2016 ve 2018 yıllarında dönem ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

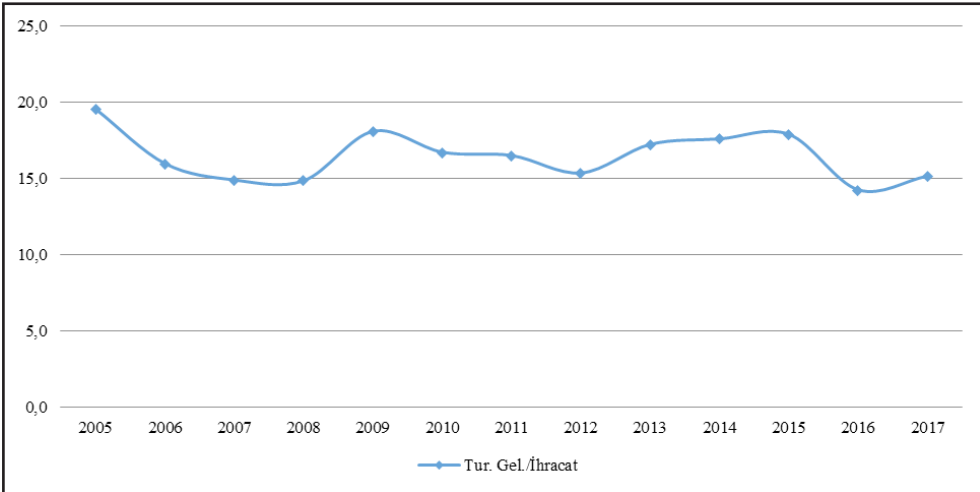
GSYİH’deki değişimlere paralel olarak 2005-2018 yılları arasında kişi başına düşen gelirden de önceki dönemlere kıyasla hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu dönem boyunca kişi başına düşen gelir 2005 yılındaki değerinin yaklaşık 1.5 katına çıkarken, yıllık ortalama büyüme oranı %4’e yakın olmuştur (Grafik 2). Kişi başına düşen gelirdeki bu artış, GSYİH verisindeki gelişmelere benzer şekilde küresel durgunluk ve darbe girişiminin olduğu yıllarda kesintiye uğramış ve dönem ortalamasının altında kalmıştır.

Grafik 2: Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla, Yıllık Büyüme Oranları, 2005-2018.

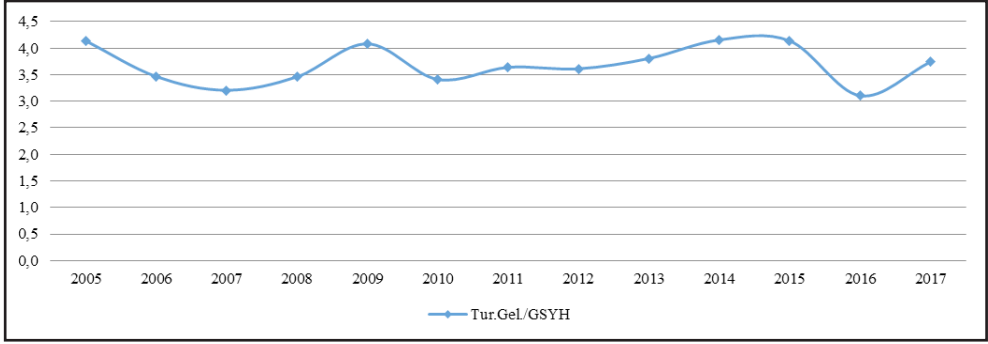
Kaynak: TÜİK, Gayrisafi yurt içi hâsıla, iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları,1998-2018.

Türkiye için önemli bir gelir kalemi olan turizm gelirlerinin ihracat ve gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payları bu dönemde geçici iniş çıkışlar göstermiş olsa da, dönem genelinde durağan bir şekilde seyretmiştir. 2005 yılında turizm gelirlerinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı yüzde 4.1 iken ve ihracata oranı ise yüzde 19.5 iken, 2017 yılında ise bu oranlar sırasıyla yüzde 3.7 ve yüzde 15.2'ye düşmüştür. Özellikle 2010 yılından itibaren ülkedeki döviz kurlarının yükselmesinin Türkiye'yi yabancı turistler için cazip hale getirmesinin beklenebilir bir sonucu olarak turizm gelirlerinin hem ihracattaki hem de gayri safi yurtiçi hasıladaki payları yükselme trendine girmiştir.

Grafik 3: Turizm Geliri/İhracat, 2005-2017.

Kaynak: Dünya Bankası.

Grafik 4: Turizm Gelirleri/GSYH, 2005-2017.

Kaynak: Dünya Bankası.

Yukarıdaki grafiklerde 2016 yılının Temmuz ayındaki başarısız darbe girişiminin ülkenin turizm gelirlerine olumsuz etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. 2005-2017 yılları arasında turizm gelirlerine dair bu oranlardaki en yüksek düşüşler 2016 yılında görülmüştür. Bu yılda turizm gelirlerinin ihracattaki payı 2015 yılındaki yüzde 4.1'lik oranından yüzde 3.1'e düşmüş, gayri safi yurtiçi hasıladaki payı ise yine 2015 yılındaki yüzde 17.9'luk oranından yüzde 14.3'e gerilemiştir.

4.a. Seçilmiş Ekonomik Göstergeler Kapsamında 2016 Öncesi ve Sonrası ile 2023 hedefleri

Tablo 1, On Birinci Kalkınma Planı kapsamında yer alan bazı ekonomik göstergelerin 2008-2015 dönemi ortalamalarını, 2016-2018 dönemi ortalamalarını ve bu göstergelerin 2023 yılı hedeflerini göstermektedir. Başarısız darbe girişiminin olası olumsuz etkilerini ekonometrik olarak ölçmek veri yetersizliği nedeniyle henüz mümkün olamamaktadır. 2016 yılında yaşanan olumsuzluğun negatif etkilerinin gecikmeli olarak ekonomiyi etkilediği düşünüldüğünde 2016-2018 yılları arasında bir gerileme beklenmektedir. 2008-2015 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 5,38 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2016-2018 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 4,99 büyümüştür. 2018-2023 yılları arasında yıllık büyüme oranının yüzde 4,3 olması öngörülmektedir. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYH' nin, 2018-2023 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 8,32 büyüyerek 37.423 dolar seviyesine ulaşması beklenmektedir.

Yurtiçi tasarruf ve yurtiçi yatırımlar arasındaki fark 2008-2015 arasındaki dönemde yıllık ortalama yüzde 5,16 olarak gerçekleşmiştir. Bu fark 2016-2018 arası dönemde ciddi bir azalma göstermemiş ve yıllık ortalama yüzde 3,92 seviyesinde kalmıştır. Belirsizlik ortamında vatandaşlar tasarruflarını "yastık altı" yatırımlara yöneltmiş, bir kısmı da belirsizlik ortamında tasarruf yapacak gelirlerini kaybetmiştir.

TÜFE değerleri baz alındığında 2008-2015 yılları arasında yıllık ortalama enflasyon yüzde 7,99 oranında gerçekleşmiş, döviz kurundaki oynaklıklar sebebiyle bu oran 2016-2018 yılları arasında yüzde 13,58 oranına yükselmiştir. Sıkı para politikası önlemleri sayesinde ve döviz kurundaki oynaklıkların da azalması koşuluyla enflasyonun kademeli olarak 2023 yılında yüzde 5 seviyesine gerilemesi öngörülmektedir. 2023 hedefleri kapsamında katılım bankaları kredilerinin toplam bankacılık sektörü kredileri içindeki payının yüzde 7 olması beklenmektedir. Bu pay 2008-2015 döneminde ortalama yüzde 5,54 olarak gerçekleşirken, 2016-2018 döneminde azalarak ortalama yüzde 4,58 olarak gerçekleşmiş ve 2023 hedefinden yüzde 2,42 oranında uzaklaşmıştır.

Tablo 1: 2023 Hedefleri Kapsamında Seçilmiş Ekonomik Göstergeler

Göstergeler	2008-2015 Ortalaması	2016-2018 Ortalaması	2023 Hedefi
GSYH Yıllık Değişim	5,38	4,99	4,3
Kişi Başına GSYH (SAGP)	\$ 19.971	\$ 24.684	\$ 37.423
Yurtiçi Tasarruf Oranı	23,05	25,68	30,3
Yurtiçi Yatırım Oranı	28,21	29,60	31,2
TÜFE (Yıl Sonu, %)	7,99	13,58	5,0
Katılım Bankaları Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı (%)	5,54	4,58	7,0
SGK'ya Yapılan Bütçe Transferlerinin GSYH'ya Oranı (%)	4,02	4,11	3,2
Dosya Bazında Aktif-Pasif Oranı*	1,83	1,77	1,90
Sosyal Sigorta Kapsamı (%)	83,06	86,04	92,0
Genel Devlet Dengesi/GSYH (%)	-1,5	-2	-1,8
İşsizlik	%10.1	%10.9	%9.9
İşgücüne Katılma Oranı	%42.8	%52.7	%56.4
İstihdam Oranı	%42.9	%46.9	%50.8
İhracat (milyar dolar)	136.1	155.8	226.6
İthalat (milyar dolar)	213.4	218.5	293.5
Cari İşlemler Dengesi/GSYH (%)	5.3	4.3	-0.9

* Stajyerler, kursiyerler ve çıraklar hariç tutulmuş, kişi sayısı yerine dosya sayısı temel alınmıştır.

Sosyal Güvenlik Kurumu'na yapılan bütçe transferlerinin GSYH'ya oranı incelendiğinde, bu göstergenin 2008-2015 yılları arasında yüzde 4,02 olduğu; ancak 2016-2018 döneminde ortalama yüzde 4,11'e yükseldiği görülmektedir. 2023 hedefleri kapsamında bu oranın yüzde 3,2'ye düşürülmesi hedeflendiği göz önüne alındığında, 2008-2015 dönemi ortalamasına kıyasla 2016-2018 döneminde kalkınma planı hedefinden uzaklaşıldığı gözlemlenmektedir. Aktif sigortalıların dosya bazında pasif sigortalılara oranı ise 2008-2015 dönemi ortalamasında 1,83 olarak gerçekleşmiştir. 2023 hedefleri kapsamında 1,90 rakamına çekilmek istenen oran, 2016-2018 döneminde azalarak ortalama 1,77 olarak gerçekleşmiştir. Aktüeryal dengenin oldukça altında kalan oran bu dönemde 2023 hedeflerinden de uzaklaşmıştır. Sosyal güvenliğin amacının toplumun tüm kesimlerini kapsamak olduğu düşünüldüğünde, sosyal sigorta kapsamının On Birinci Kalkınma Planı kapsamında 2023 yılında yüzde 92'ye yükseltilmesi hedeflenmiştir. Ancak, 2008-2015 döneminde ortalama yüzde 83,06 olarak gerçekleşen bu oran, 2016-2018 döneminde artarak yüzde 86,04 olarak gerçekleşmiş ve 2023 yılı hedefine biraz daha yaklaşmıştır.

Genel devlet dengesinin GSYH'ye olan oranı 2008-2015 arasındaki ortalama %-1,5 seviyesindeyken, 2016-2018 arasında ortalama % -2 oranında gerçekleşmiştir. 2023 yılı hedefleri çerçevesinde ise % -1,8'lik bir oran beklenmektedir. Söz konusu hedef, 11. Kalkınma Planı'nda da vurgulanan mali disiplin konusundaki hassasiyet devam ettirildiği sürece gerçekçi bir hedef olarak öne çıkmaktadır.

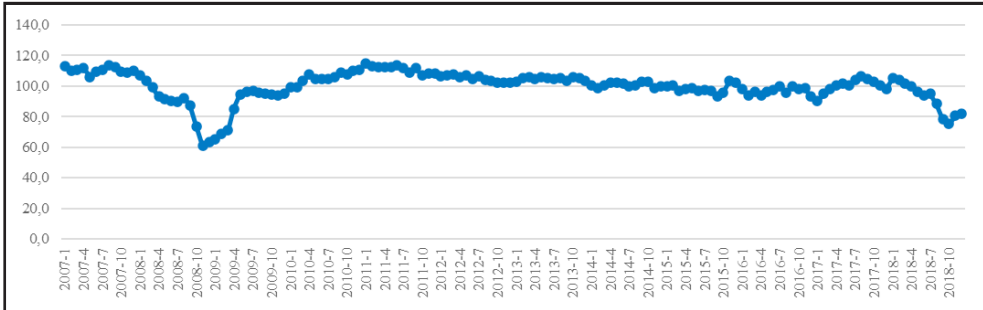
İşsizlik oranının 2008-2015 arasındaki ortalaması %10.1, 2016-2018 arasındaki ortalaması ise %10.9 olmuştur. 2023 yılı için hedeflenen %9.9'luk oran bu tablo dâhilinde gerçekçi ve ulaşılabilir bir oran olarak görülmektedir. İstihdam ile ilgili olan diğer iki hedefi teşkil eden işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı da 2008-2015 aralığı ortalaması için sırasıyla %42.8 ve %42.9, 2016-2018 aralığı ortalaması için ise sırasıyla %52.7 ve %46.9 olmuştur. Söz konusu iki gösterge için belirlenen 2023 hedefleri %56.4 ve %50.8'dir. Hem işgücüne katılım oranı hem de istihdam oranında 2005 yılından beri sağlanmış olan gelişmenin devam etmesiyle birlikte, bu göstergelerde 2023 hedeflerinin yakalanması olası görünmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret performansı ile ilgili hedefler, 2023 yılına varıldığında ihracat düzeyinin 226.6 milyar dolar, ithalat düzeyinin 293.5 milyar dolar, cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranının ise %-0.9 olması şeklindedir. İhracat ve ithalatın 2005 yılından beri süregelen trendleri incelendiğinde, bu hedefler arasında özellikle ihracatın tutturulmasının büyük bir ihracat atılımının yapılmasıyla mümkün olabileceği görülmektedir. Cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranında 2011'den beri yaşanan iyileşmeler göz önünde alındığında, bu göstergedeki hedefe de gerek ilgili

ihracat atılımı gerekse turizm gelirlerinin artmasıyla birlikte yaklaşılabileceği görülmektedir. 2016 yılında gerçekleşen başarısız darbe girişiminin turizm gelirlerini düşürmesi ve Türkiye ile ilgili önyargıların oluşması ekonomik daralmaya yol açmıştır.

4.b.Ekonomik Güven Endeksi

2008 yılında başlayan ve 2009 yılında tüm dünya ülkeleri üzerinde olumsuz etkisini gösteren küresel finansal kriz, Türkiye’de olumsuz etkisini öncelikle finans piyasaları ve sermaye hareketleri üzerinde göstermiş, izleyen dönemlerde sorun reel sektörü ve iç piyasayı da etkilemeye başlamıştır. Ayrıca, Türkiye ekonomisi 2005-2018 dönemi kapsamında 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimini ve 2018 yılında yaşanan döviz krizlerini de deneyimlemiştir. Yaşanan bu krizlerin de etkisiyle reel kesimin ve tüketicilerin ekonomik gelişmelere karşı tepkisini ölçmeye yönelik güven endeksleri önem kazanmaya başlamıştır. Örneğin, Garner (1991), tüketici güven endeksinin birincil ekonomik öngörü değişkeni olarak kullanılmaması gerektiğini; ancak geleneksel makroekonomik faktörlerle aralarında karşılıklı ve güçlü bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Arısoy (2012), güven endekslerin tüketicilerin tüketim, üreticilerin ise üretim ve yatırım beklentilerini ve davranışlarını yönlendirdiğini ileri sürmüş ve yaptığı çalışmada tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarındaki gelişmeleri; reel kesim güven endeksinin ise sanayi üretimindeki ve borsa endeksindeki gelişmeleri etkilediğini göstermiştir.

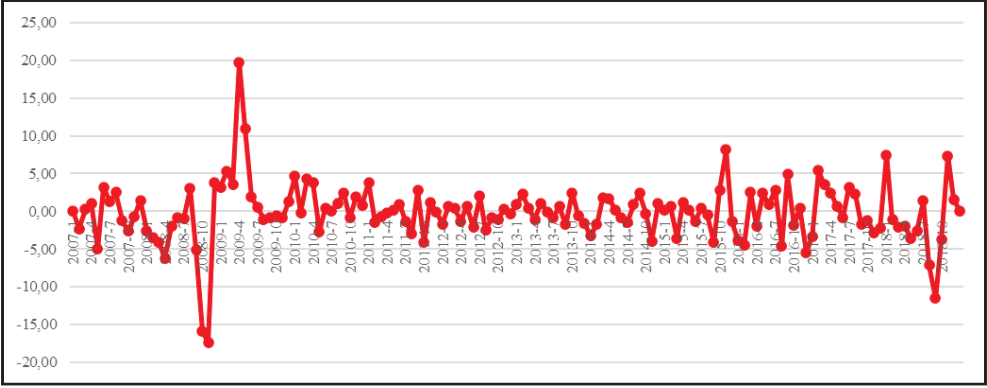

Grafik 5: Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Ekonomik Güven Endeksi, 2007-2018.

Kaynak: TÜİK.

Ekonomik güven endeksi, tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin değerlendirmelerini, beklenti ve eğilimlerini özetleyen bir bileşik endekstir. Endeks, mevsim etkilerinden arındırılmış tüketici güven endeksi, reel kesim (imalat sanayi), hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörleri güven endekslerinin alt endekslerinin ağırlıklandırılarak birleştirilmesinden oluşmaktadır. Ekonomik güven endeksinin 100’den büyük olması ortalama üzeri güveni, 100’den küçük olması ise ortalama altı güveni göstermektedir.

Bu kapsamda Grafik 5 Türkiye’de beş adet alt endeksin bileşiminden oluşan mevsim etkilerinden arındırılmış ekonomik güven endeksinin 2007-2018 yılları arasındaki gelişimini aylık olarak göstermektedir. Grafik 6 ise ekonomik güven endeksinin bir önceki aya göre değişimini göstermektedir. Ekonomik güven endeksi 2007-2018 dönemindeki en büyük düşüşü 2008 yılı Ekim ve Kasım aylarında göstererek sırasıyla bir önceki aylara göre % 15,9 ve % 17,4 azalmış ve 73,6 ve 60,8 puan olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren tekrardan yükselmeye başlayan endeks, 2010 yılı Mart ayından itibaren tekrardan 100 puanın üzerinde değer almaya başlamıştır. 2016 yılının Temmuz ayında 100 puan olarak gerçekleşen endeks, aynı yılın Ağustos ayında % 4,56 oranında azalarak tekrardan 100 puanın altına inmiş ve 95,4 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılı Nisan ayından itibaren tekrardan 100 puanın üzerinde seyreden endeks, 2018 yılında yaşanan döviz krizinin ardından düşme eğilimi göstermiştir.

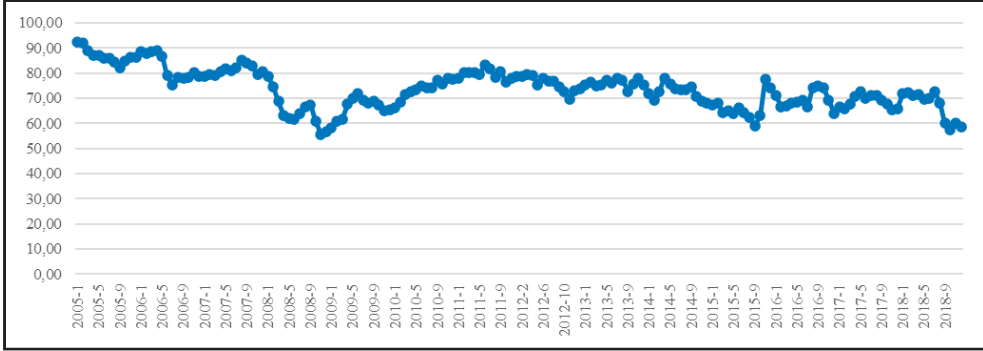

Grafik 6: Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Ekonomik Güven Endeksi.
Bir Önceki Aya Göre Değişim Oranı (%), 2007-2018.
Kaynak: TÜİK.

4.b.1. Tüketici Güven Endeksi

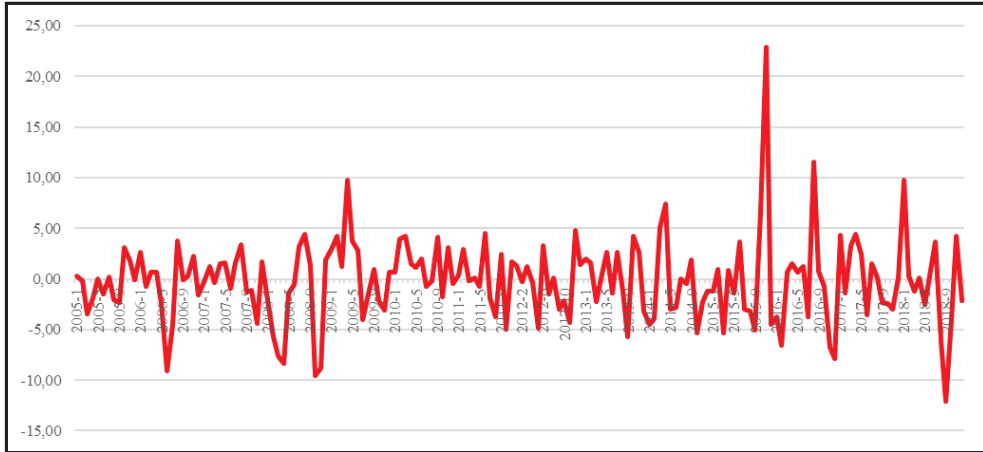
Tüketici Güven Endeksi (TGE), hanehalklarının mali durum ve genel ekonomiye ilişkin mevcut durum değerlendirmeleri ile gelecek döneme ait beklentilerine, yakın gelecekteki harcama ve tasarruf eğilimlerine ilişkin bir gösterge sağlamaktadır. Ekonomik güven endeksinin alt endekslerinden birini oluşturan tüketici güven endeksi, 0-200 aralığında değer alabilmektedir. Tüketici güven endeksinin 100’den büyük olması tüketici güveninde geleceğe yönelik iyimser durumu, 100’den küçük olması ise tüketici güveninde gelecek 12 aylık dönemde ekonomide yaşanacak gelişmelere ilişkin kötümser bir tutum olduğunu göstermektedir. Tüketici güvenindeki iyimserlik, geniş harcama yapma isteğini ve borca girme eğilimini yükseltebilmekte, kötümserlik ise tüketicilerin harcamalarını kısımlarına ve birikimlerini arttırmalarına neden olabilmektedir.

Grafik 7, tüketici güven endeksinin 2005-2018 yılları arasındaki gelişimini ve Grafik 8, bu endeksin aylara göre yüzdelik değişim oranlarını göstermektedir. Mevsim etkilerinden arındırılmış tüketici güven endeksi, 2008 yılında başlayan 2009 yılında etkileri daha derin olarak hissedilen küresel finansal krizin etkisi ile 2008 yılının Kasım ayında aynı yılın bir önceki ayına göre %8,8 oranında azalarak 55,7 olarak gerçekleşmiş, 2009 yılının Eylül ayından itibaren ise tekrardan artmaya başlamıştır.

Grafik 7: Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Tüketici Güven Endeksi, 2005-2018.

Kaynak: TÜİK.

Grafik 8: Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Tüketici Güven Endeksi.

Bir Önceki Aya Göre Değişim Oranı (%), 2005-2018.

Kaynak: TÜİK.

2016 yılının Temmuz ayında aynı yılın bir önceki ayına göre %3,8 azalan tüketici güven endeksi 66,7 puan olarak gerçekleşmiştir. Ancak, 2016 yılının Ağustos ayında bir önceki aya göre %11,5 oranında artış gösteren endeks 74,4 puan olmuştur. Bu durum vatandaşın hükümete olan desteği olarak yorumlanabilir. 2018 yılında yaşanan döviz krizinin etkisiyle 2018 yılı Eylül

ayında endeks, 2005-2018 dönemindeki en büyük düşüşünü gerçekleştirmiş ve %12,06 oranında azalarak 60 değerini almıştır. Son olarak, 2018 yılı Aralık ayı itibari ile tüketici güven endeksi bir önceki aya göre %2,2 azalarak 58,7 puan olmuştur.

5. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Darbe girişiminin ekonomik ve sosyal etkilerinin belirlenmesi için darbe sonrasında değerlendirilecek uzunlukta bir süre geçmesi daha sağlıklı sonuçlar için gereklidir. Bu çalışmada 2016-2018 dönemi darbe sonrası dönemi olarak ele alınmış olmasından dolayı iki yıllık bir süre kapsamındaki gelişmeleri darbenin etkisi olarak yorumlarken dikkatli olmak gerekmektedir. Yine de bulgular kapsamında önce ve sonra seçilmiş ekonomik büyüklüklerin karşılaştırılmasının bir ön fikir vermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2016 yılında yaşanan darbe girişiminin ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, ilk anda darbe girişimi sonrasında Türkiye'ye dair oluşan ve hemen ortadan kalkmayan belirsizlik algısı önemli rol oynamıştır. Başarısız darbe girişiminin ardında yurtdışında algı operasyonu ile yaratılan siyasi ve ekonomik belirsizlik ortamı hem direkt olarak turizm sektörünü hem de dolaylı olarak döviz kuru üzerinden üretici ve tüketici fiyat endekslerini etkilemiştir. Temmuz ayı itibariyle turizm sezonunun ortasında gerçekleşen başarısız darbe girişimi, ortaya çıkan siyasi belirsizlik ve endişe nedeniyle 2016 yılında yabancı turistlerin rezervasyonlarını iptal etmelerine neden olmuştur. Böylece, düşüşe geçen turizm gelirleri, turizm sektörünün ihracata ve dolayısıyla GSYH'ye olan katkısının azalmasına neden olmuştur. 2017 yılındaki turizm gelirleri ise darbe girişiminin gerçekleştiği yıla göre bir parça iyileşme gösterse de 2015 seviyesinin altında kalmaya devam etmiştir.

Öte yandan, literatürde öne sürüldüğü gibi diğer gelişmekte olan açık ekonomilerdekine benzer şekilde siyasi dengesizlik endişesi Türkiye'de döviz kurunu etkilemiştir. Başarısız darbe girişimi siyasi belirsizlik endişesini beslemiş ve Türkiye'ye gelen uzun ve kısa dönemli para akımlarının önünü kesmiştir. Türk lirasının diğer yabancı para birimleri karşısında yaşadığı değer kaybı ise kur geçişkenliği dolayısıyla hem ithal girdiler üzerinden üretici fiyat endeksini hem de ithal tüketim ürünleri üzerinden de tüketici fiyat endeksini etkilemiştir. 2016 yılının ikinci yarısından itibaren hem üretici hem de tüketici enflasyonunda yukarı yönlü bir tepki olmuştur. Darbe girişimini takip eden 2016-2018 döneminde ise enflasyon önce çift haneli rakamlara ardından ise %20'nin üzerine tırmanmıştır.

Gerçekleşen başarısız darbe girişimi dolayısıyla milli gelir, yatırımlar ve kamu tasarrufları gibi önemli makro iktisadi değişkenleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Başarısız darbe girişiminin getirdiği politik, mali ve sosyal

problemler ülke ekonomisinde belirsizliklere yol açarak yatırımlarda ve buna bağlı olarak üretimde bir yavaşlamaya neden olmuştur. Toplam GSYİH ve buna bağlı olarak kişi başına düşen GSYİH 'nin yıllık büyüme rakamları 2016 yılında 2005-2018 dönemi ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Ekonominin gidişatındaki temel göstergelerden biri olan sanayi üretim endeksindeki gelişmelere bakıldığında, endeks 2015 yılı sonlarına kadar hızlı bir şekilde artış gösterirken, darbenin yaşandığı 2016 yılında yatay bir seyir izlemiştir. Yurtiçi yatırım ve tasarruf oranları ise darbe girişiminin gerçekleştiği 2016 yılında bir önceki yıla göre azalmıştır.

Tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin değerlendirmelerini, beklenti ve eğilimlerini özetleyen güven endeksleri incelendiğinde, 2016 yılının Temmuz ayında 100 puan olarak gerçekleşen ekonomik güven endeksinin, aynı yılın Ağustos ayında %4,56 oranında azalarak 100 puanın altına indiği görülmektedir. Endeksin 100'den küçük olması ekonomide yaşanacak gelişmelere ilişkin üretici ve tüketicilerin kötümser bir tutum içinde olduğunu göstermektedir. Hizmet sektörü güven endeksi ise 2016 yılı Temmuz ayında gerçekleşen darbe girişiminden olumsuz bir biçimde etkilenmiş ve bunun sonucunda oluşan belirsiz siyasi ve ekonomik ortam 2016 yılı Temmuz ayında 100.9 olan endeksin aynı yılın Ağustos ayında %9,7 azalarak 91,1 değerini almasına neden olmuştur. Tüketici güven endeksi ise 2016 yılının Temmuz ayında aynı yılın bir önceki ayına göre %3,8 azalırken, 2016 yılının Ağustos ayında bir önceki aya göre %11,5 oranında artış göstermiştir.

Özetle Tablo1'deki göstergeleri ele aldığımızda, temel ekonomik göstergeler kapsamında 2016 yılı öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında aşağıdaki noktalar dikkati çekmektedir:

GSYİH yıllık değişim 2008-2015 dönemi ortalaması %5,38 iken büyüme hızının 2016-2019 döneminde 4,99% olduğu görülmektedir. Büyüme hızının 2023 hedefinin 4,3% olması göz önüne alındığında büyümenin bir miktar aşağıya doğru hareket etmiş olması yanında, yine de 2023 hedefinin üzerinde bir büyümenin gerçekleşmiş olduğu ifade edilebilir.

Kişi başına GSYİH da 2016-2018 döneminde 2008-2015 dönemine göre yükselmiş, ancak 2023 hedefi olan \$37,423 düzeyinin altında kalmıştır.

Yurt içi ve yurt dışı tasarruf oranlarında ise az da olsa olumlu yönde değişim yaşanmış, yurt içi tasarruf oranı %23'den %26 düzeyine, yurt dışı tasarruf oranı ise %28'den %30 düzeyine yükselmiştir. 2023 hedefi ise her iki büyüklük için %30 düzeylerindedir.

En belirgin değişimlerden biri TÜFE ile ilgilidir. Ekonomik belirsizlik enflasyon oranını iki haneli düzeylere getirmiş, 2016-2018 ortalaması %14 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2023 hedefi olarak enflasyon oranı %5 olarak belirlenmiştir.

Ekonomik hareketlilik için önemli unsurlardan biri olan bankacılık sektörünün kullandığı kredilerdir. 2016 dönemi öncesinde katılım bankaları kredilerinin toplam krediler içindeki payı %5,54 iken bu oran 2016-2018 döneminde %4,58'e gerilemiştir. 2023 yılı hedefi ise %7 olarak belirlenmiştir.

Genel devlet dengesi ile GSYİH arasındaki oran -1,5'den mutlak değer -2'ye değişmiş olması bütçe dengesinin olumsuz yönde değiştiğine işaret etmektedir. Oranın 2023 yılında -1,8 olması hedeflendiği göz önüne alındığında bütçe dengesinin olumlu yönde düzeltilmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

İşsizlik oranının 2023 yılı hedefinin üzerinde olduğu görülmekte ve 2016'dan sonra 2016 öncesine oranla yükseldiği görülmektedir.

Benzer şekilde işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı da 2023 hedeflerinin altında bir seyir izlemiştir.

Ülkenin cari işlemler dengesinin 2016 dönemi sonrasında -4,3 olduğu görülmektedir. Bu büyüklük, 2023 hedefi olan -0,9'un oldukça altındadır.

Sonuç

15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, Türkiye demokrasisi adına önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak söz konusu darbe girişimi Türkiye ekonomisini de etkilemiş, Türkiye'nin 2023 hedeflerinden uzak kalmasında kısmen de olsa rol oynamıştır.

Darbe girişiminin oluşturduğu atmosfer, yurtdışında Türkiye'ye ilişkin güvensizlik ortamı oluşturmuş, bu da TL'nin değer kaybı ve turizm sektöründe iptal edilen rezervasyonlar gibi anında ekonomiye yansıyan negatif etkileri beraberinde getirmiştir. Böylece Türkiye için önemli bir ihracat kalemi ve istihdam alanı olan turizm sektörünün gelirleri 2016 yaz mevsimi sonrasında beklenenin altında gerçekleşmiştir. Aynı zamanda oluşan risk algısıyla yurtdışından Türkiye'ye gelen portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlar azalmış; döviz TL'nin karşısında değerlenmiştir. TL'de yaşanan değer kaybı kur geçişkenliği, hem üreticinin ana gider kalemlerinden olan akaryakıt ve ithal ara mal maliyetlerini hem de ithal tüketim ürünlerinin fiyatlarını arttırmış, dolayısıyla üretici ve tüketici fiyat endekslerinde yukarı yönlü baskı oluşturmuştur.

Başarısız askeri darbe girişimi sonucu oluşan siyasi belirsizlik tüm sektörleri etkilemiş hem tüketici güven endeksine hem de perakende, hizmet, inşaat gibi farklı sektörlerin güven endekslerine bu belirsizlik yansımıştır. Darbe girişimi sonrası ortaya çıkan tabloda yerli üretici ve tüketici hükümete desteğini vermiş ancak özellikle de yabancı yatırımcı nezdinde güvenin tekrar tesis edilmesi zaman almıştır. Tasarruf açığı bulunan ülkeye yatırımlar için gereken

finansal kaynağın akması zaman almış, yatırımların, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin potansiyelinin altında kalması kaçınılmaz olmuştur.

Ülke demokrasisinin geçirdiği darbe tehlikesinin ardından önümüzdeki dönemde, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe başkanlığının 2019 yılında kaleme aldığı 11. Kalkınma Planı'nda vurgulanan "sürdürülebilir kalkınma" hedefine yönelik adımlar atılmalıdır. Bunun için de yine raporda belirtildiği üzere "hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim ilkelerinin devlet tarafından güçlü bir şekilde sahiplenilmesi", böylece "ekonomik ve sosyal refahın artırılması" hedeflerine yönelik gerçekleştirilmekte olan politikalar kararlılıkla devam ettirilmelidir. Bu amaçla hayata geçirilen çok boyutlu yapısal reformlar hem ülkemizin refahını hem de demokrasimizi güçlendirecektir. Böylece bu gibi darbe girişimlerinin bir daha yaşanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefinden sapması engellenebilecektir.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

ÖZLER, Ş., TABELLINI, G., *External Debt and Political Instability*, NBER Working Paper #3772, July, Cambridge, 1991.

SBB, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Ankara, 2019.

TÜİK

II. Makaleler

AISEN, A., VEIGA, F.J., "Does Political Instability Lead to Higher Inflation? A Panel Data Analysis", *Journal of Money, Credit and Banking*, 38 (5), 2006, ss. 1379-1389.

_____, "Political Instability and Inflation Volatility", *Public Choice*, 135, 2008, ss. 207-223.

ALESINA, A., ÖZLER, S., ROUBİNİ, N., SWAGEL, P., "Political Instability and Economic Growth", *Journal of Economic Growth*, 1, 1996, ss. 189-211.

ALESINA, A., PEROTTI, P. "Income Distribution, Political Instability, and Investment", *European Economic Review*, 40, 1995, ss. 1203-1228.

ARISOY, İ., "Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi", *Maliye Dergisi*, 162, 2012, ss. 304-315.

ASIEDU, E., "Foreign Direct Investment in Africa: The Role of Natural Resources, Market Size, Government Policy, Institutions and Political Instability", *The World Economy*, 29 (1), 2006, ss. 63-77.

BARRO, R. J. , "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106, 1991, ss. 407-443.

BAYRİ, O., "Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 2013, ss. 18-60.

- DELİCE, G. (2015). "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (2), 2015, ss. 21-55, .
- EASTERLY, W., and R. LEVINE, "Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions", 112 (4), 1997, ss. 1203-1250.
- EDWARDS, S., "Why Are Latin America's Savings Rates So Low? An International Comparative Analysis", *Journal of Development Economics*, 51, 1996, ss. 5-44.
- FENG, Y., "Political Freedom, Political Instability, and Policy Uncertainty: A Study of Political Institutions and Private Investment in Developing Countries", *International Studies Quarterly*, 45, 2001, ss. 271-294.
- FLETCHER, J., MORAKABATI, Y., "Tourism Activity, Terrorism and Political Instability within the Commonwealth: The cases of Fiji and Kenya", *Int. J. Tourism Res.* 10, 2008, ss. 537-556.
- FOSU, A.K., "Political Instability and Economic Growth: Evidence from Sub-Saharan Africa", *Economic Development and Cultural Change*, 40 (4), 1992, ss. 829-841.
- _____, "Political Instability and Export Performance in Sub-Saharan Africa", *Journal of Development Studies*, 39(4), 2003, ss. 68-83, DOI: 10.1080/713869426.
- GARNER, C. A., "Forecasting Consumer Spending: Should Economists Pay Attention to Consumer Confidence Surveys?", *Economic Review*, 76(3), 1991, ss. 57-71.
- GÖKBAYRAK, Ş., "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü", *Çalışma ve Toplum*, 2, 2010, ss. 141-162.
- KUZNETS, S., "Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread", *Journal of Economics* (May), 1996, ss. 407-443.
- LEVIS, M., "Does Political Instability in Developing Countries Affect Foreign Investment Flow? An Empirical Examination", *Management International Review*, 19(3), 1979, ss. 59-68.
- LONDREGAN, J. B., POOLE, K. T., "Poverty, The Coup Trap, And The Seizure Of Executive Power", *World Politics* 43, 1990, ss. 151-183.
- McGOWAN, P. J., and T. J. JOHNSON, "African Military Coups d'Etat and Underdevelopment: A Quantitative Historical Analysis", *Journal of Modern African Studies*, 22(4), 1984, ss. 633-666.
- ÖZSAĞIR, A., "Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 12(4), 2013, ss. 759-773.

- ROE, M.J., SIEGEL J.I., "Political Instability: Effects On Financial Development, Roots In The Severity Of Economic Inequality", *Journal of Comparative Economics* 39, 2011, ss. 279-309.
- SAEED, A., AWAN, R. U., SIAL., M. H., SHER, F., "An Econometric Analysis of Determinants of Exchange Rate In Pakistan", *International Journal of Business and Social Science* 3(6), 2012.
- TEYE, V.B., "Coup D'etat and African Tourism, A Study of Ghana", *Annals of Tourism Research*, 15(3), 1998, ss. 329-356.